

İmâmiyye Fıkhının Sistemleştiricisi: Muhakkık Hillî ve Usûl Görüşleri

The Systemizer of Imâmiyah Fiqh: Muhakkık Hillî and His Opinions on Usul

Mustafa TÜRKAN

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, Associate Professor, Pamukkale University Faculty of Theology Department of Islamic Law, mturkan@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8908-3230>

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Arařtırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi – Date Received	16 Mayıs / May 2022
Kabul Tarihi – Date Accepted	26 Eylül / September 2022
Yayın Tarihi – Date Published	30 Eylül / September 2022
Yayın Sezonu - Pub Date Season	Eylül / September

Atf / Cite as: Türkan, M. (2022), İmâmiyye Fıkhının Sistemleştiricisi: Muhakkık Hillî ve Usûl Görüşleri/The Systemizer of Imâmiyah Fiqh: Muhakkık Hillî and His Opinions on Usul. Turkish Academic Research Review, 7 (3), 781-800. Retrieved <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/72766/1117633>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

İmâmiyye Fıkhının Sistemleştiricisi: Muhakkık Hillî ve Usûl Görüşleri

Mustafa TÜRKAN

Öz

Bu çalışmada Şîa-Hille Medresesinin önemli alimlerinden Muhakkık Hillî'nin fıkıh usûlüyle ilgili görüşleri özet halinde verilmiştir. Muhakkık Hillî, yaşadığı dönemde Şîa-Hille Medresesinin lideri konumuna yükselmiş ve bıraktığı eserlerle şîi-usûlî düşünceyi sistematik bir yapıya kavuşturmuştur. *el-Me'âric fî usûli'l-fıkh* isimli usûl eserinde hemen hemen fıkıh usûlünün tüm konularına değinen Muhakkık Hillî, *el-Mu'teber fî şerhi'l-Muhtasar* isimli fûrû-ı fıkıh eserinin başında da şer'î delillerden bahsetmiştir. O, usûlî görüşlerini açıklarken haber-i vâhidin kabulü için râvilerin imâmî olması gerektiği ve icmâ'ın delil olabilmesi için icmâ' ehli arasında imamın da bulunması gerektiği gibi düşünceleriyle mezhebî aidiyetini ön planda tutmuştur.

Muhakkık Hillî'ye göre on ikinci imamın gaybeti nedeniyle imamlarla irtibat kesildiği için ulemanın toplumsal ihtiyaçları karşılama için icthadda bulunması gerekir. Bu nedenle amelî hükümlerinin tespit edilmesi gerekli olduğundan fıkıh usûlü önemlidir. Ona göre şer'î hükümlerin dayanağı kitap, sünnet, icmâ', akıl ve istishap olmak üzere beş adettir. Muhakkık Hillî, fıkıh usûlü eserinde kitabın tarifine yer vermez fakat kitapta geçen, zâhir, nass, müevvel, mücmel, âmm, hass, emir ve nehiy gibi kavramları tanıtarak Kur'an-ı Kerim'den örnekler verir. Yapısı bakımından sünnet; söz, fiil ve takrir olmak üzere üçe ayrılırken rivayet açısından mütevâtir ve haber-i vâhid kısımlarına ayrılır. Muhakkık, mütevâtir haberin zarûreten ilim ifade edeceği görüşündedir. İmâmiyye mensupları, bir haber-i vâhidi kabul etmişse veya haberin doğruluğunu akıl, kitabın nassı, kat'î sünnet ve icmâ' karineleri destekliyorsa o haberle amel edilir. İcmâ' din işlerinde sözüne itibar edilen kişilerin ittifak etmesidir. İcmâ'ın şer'î söz ve fiillerde gerçekleşmesi mümkündür. Teklif zamanında mutlaka masum ve şeriatı koruyan imamın bulunması gerekli olup şer'î meselelerde onun sözüne başvurmak vaciptir. Dolayısıyla herhangi bir meselede icmâ'dan söz edilebilmesi için icmâ'a katılanların arasında mutlaka masum imamın bulunması gerekir. Muhakkık Hillî, akıl ve istishap delillerini de çeşitli kısımlara ayırarak inceler. Bu yönleriyle *el-Me'âric fî usûli'l-fıkh* isimli usûl eseri derli toplu fıkıh usûlü hüviyeti arz etmesi yönüyle İmâmiyye mezhebi için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usûlü, İmâmiyye, Muhakkık Hillî, Hille.

The Systemizer of Imâmiyah Fiqh: Muhakkık Hillî and His Opinions on Usul

Abstract

In this article, the opinions of Muhakkık Hillî, one of the important scholars of the Shia-Hilla madrasah, on the fiqh methodology are summarized. Muhakkık Hillî rose to the position of the leader of the Shia-Hilla madrasah during his lifetime and brought the Shia-methodological thought to a systematic structure thanks to the books he left.

While Hillî, on the one hand, touched on almost all the subjects of the fiqh methodology in his methodological work named *al-Me'âric fî usûli'l-fikh*, on the other hand also mentioned the shar'i proofs at the beginning of his fûrû-i fiqh work *al-Mu'teber fî şerhi'l-Muhtaşar*. While explaining his methodological views, he prioritized his sectarian affiliation with his thoughts that for the acceptance of the news, the narrators must be imâmî and for ijma to be evidence, there must be the imam among the people of ijma'.

According to Muhakkık Hilli, the ulema have to make ijtiħad in order to meet the social needs, since the twelfth imam's occultation has lost contact with the imams. For this reason, fiqh method is important since it is necessary to determine the rules of action. According to him, the basis of shar'i judgments are five: book, sunnah, ijma, reason and istishap. Muhakkık Hillî does not include the description of the book in his work on fiqh. However, he gives examples from the Qur'an by introducing concepts such as zahir, nass, muevvel, mucmel, âmm, hass, emir and nehiy in the book. While the sunnah is divided into three as word, act and taqrir in terms of its structure, it is divided into mutawatir and al-khabar al-wâhid in terms of narration. If the members of Imâmiyyah accept a al-khabar al-wâhid, or if the truth of the khabar supports the intellect, the text of the book, the absolute sunnah and the presumptions of ijma, then action is taken with that khabar. Ijma is the alliance of people whose word is respected in religious affairs. It is possible for ijma to be realized in shar'i words and actions. At the time of the offer, it is absolutely necessary to have an innocent imam who protects the shari'ah, and it is obligatory to refer to his word in shari'a matters. Therefore, in order to be able to talk about ijma in any matter, there must be an innocent imam among those who participate in ijma. Muhakkık Hillî also examines the evidences of reason and istishap by dividing them into various parts. With these aspects, *al-Me'âric fî usûli'l-fikh* is important for the Imâmiyyah sect, as it presents the identity of a compact fiqh method.

Keywords: Islamic law, Fiqh Methodology, Imâmiyah, Muhakkık Hillî, Hilla.

Structured Abstract

One of the two branches of the Shia-İmâmî sect is usûlî. One of the important breaking points of this group is the assurance of Hilla after the occupation of Baghdad by the Mongols. Thus, Shiite scholars from the surrounding cities, especially Baghdad, came to Hilla. The Hilla school, the foundations of which were laid by Ibn Idris Hillî, experienced its golden age especially during the periods of Muhakkık Hillî and his student Allama Hillî. The works that were copyrighted during this period were taught in Shia schools for centuries. Books on fiqh written in this period were accepted by later scholars. After Ibn Idris, who opposed the spirit of imitation, criticizes Sheikh Tusi and did not accept that the news of the revelation is evidence, Muhakkık Hillî found the middle way. Thus, he included both the news from the imams and the views of the ulama before him while examining the fiqh issues. Then, by expressing his own views, he brought the old and the new together. Muhakkık Hillî, who accepted the evidence of the news-i-wahid and quoted from Sheikh Tusi, restored Tusi's dignity and struck a balance between traditional views and reason.

Muhakkık Hillî mentions his views on the method of fiqh in his work named *al-Me'âric fî usûli'l-fikh*, which he wrote on the subject. He also examines the foundations of the rulings at the beginning of his book, *al-Mu'teber fî şerhi'l-*

Muhtaşar, in which he deals with practical issues. According to this, the basis of the Shari'ah provisions are five: the book, the sunnah, the ijma, the mind and the istishap.

The reference of the Qur'an to the decrees is outwardly and in terms of nass. When one of the meanings of the word is preferable, it is an outward sign. However, the other possibility of the word does not disappear in the sign of the outward. The opposite of zahir is muevvel, which means that the word is taken from its literal meaning and transferred to another meaning based on an evidence. Nass, on the other hand, is a word that denotes meaning without any possibility. There is mucmel in return for nass.

Sunnah consists of three parts: word, verb and taqrir. To follow the Sunnah means to do an act because of the Prophet's action. Again, abandoning something because the Prophet left it is to follow the sunnah. If the Prophet used an act to explain a wajib or mandub closed word, his act would also be wajib or mandub for Muslims. However, if the action of the Prophet is not for the purpose of explanation and the reason for the action cannot be known, in such a case, it is necessary to wait and not to determine the verdict of that action.

Ijma is the alliance of people whose word is trusted in religious matters. It is possible for ijma to be realized in religious words and actions. At the time of the offer, it is absolutely necessary to have an innocent and protect the sharia imam, and it is obligatory to refer to his word in shari'a matters. Therefore, in order to be able to talk about ijma in any matter, there must be an innocent imam among those who join ijma. It is not possible to speak of ijma on an issue where the imam is not involved.

In his works, Muhakkık Hillî also talked about reason and istishap, which he accepted as evidence of the provisions. However, Muhakkık Hillî's methodology work, which also touches upon issues such as qiyas, the rulings of previous religions, maslahad, judgments and ijtehad, can be considered as a stand-alone procedural work, since it examines the subject matters.

Muhakkık Hillî divides the propositions into wajib, mandub, mubah and makruh parts in terms of whether the act is husn or kubuh. Wajib is something that requires zemma in case of violation. Mandup is something that the taxpayer is asked to do but does not result in condemnation if it is abandoned. Mubah is what the taxpayer is freed to commit and in both cases there is no merit or ground. Makruh; It is the thing that the taxpayer is not subject to if the abandonment is a divorce. Kabih is something that cannot be described as haram and objectionable unless a prohibitive notification comes, although there is a ground when it is committed.

Muhakkık Hillî's abrogation is to state that "a fixed rule with shar'i evidence was abolished with a similar shar'i evidence that came later in history, and if the abrogation event had not occurred, the first ruling would have continued." defines it.

Giriş

Şîi-İmâmî mezhebinin iki kolundan birisi olan usûlîliğin önemli kırılma noktalarından birisi, Bağdat'ın Moğollar tarafından işgalinin ardından Hille'ye eman verilmesi ve Bağdat başta olmak üzere çevre şehirlerden Şîi ulemanın Hille'ye gelmesidir. Temellerini İbn İdrîs Hillî'nin (öl. 598/121) attığı Hille medresesi özellikle Muhakkık Hillî (öl. 676/1277) ve Muhakkık'ın öğrencisi Allâme Hillî (öl. 726/1325) dönemlerinde altın devrini yaşamıştır. Bu dönemde telif edilen eserler,

yüzyıllar boyunca Şîa medreselerinde okutulmuş, fıkıhla ilgili tasnifler sonraki imâmî ulema tarafından kabul görmüştür. Taklid ruhuna karşı çıkan, Şeyh Tûsî'yi (öl. 460/1067) eleştiren ve haber-i vâhidin hücciyetini kabul etmeyen İbn İdrîs'ten sonra Muhakkık Hillî, fikhî konuları incelerken hem imamlardan gelen haberlere hem de kendinden önceki ulemanın görüşlerine yer vermiş ardından da kendi görüşlerini belirterek eski ile yeniyi buluşturmuştur. Haber-i vâhidin hücciyetini kabul eden ve Şeyh Tûsî'den çokça nakillerde bulunan Muhakkık Hillî, Tûsî'nin itibarını iade etmiş, nas ve re'y dengesi gözeterek mezhep içi yeni bir fıkıh üslubu geliştirmiştir (Kerkûş, 1965; Doğruyol, 2021).

Aşağıda dönemde Hille medresesinin lideri kabul edilen Muhakkık Hillî'nin kısaca hayatına ve fıkıh usûlüyle ilgili görüşlerine temas edilecektir.

1. Hayatı

Ebü'l-Kâsım Necmüddin Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzelî, Hicrî 602 (M. 1205) yılında Bağdat yakınlarındaki Hille'de doğmuştur (Emîn, 1983; Necef, 2009). Onun hayatta olduğu dönem Abbâsî hilafetinin zayıflayıp yıkıldığı ve Moğol istilasının yaşandığı döneme denk gelmektedir. Muhakkık Hillî'nin yaşadığı dönemde Moğol istilasının etkisiyle şîi âlimler Hille'ye göç etmiş, Hille bir anlamda Şîa'nın ilim merkezi haline gelmiştir. Muhakkık Hillî de bu dönemin Şîa ilim ve fıkıh hareketinin reisi olmuştur (Âsîfî, 1412). Bu dönemde Hille'de bulunan şîi âlimler Moğol hükümdarı Hülagu'dan eman almışlar ve Bağdat'ta istiladan arta kalan eserleri Hille'ye nakletmişlerdir. Bu aşamadan sonra İslam ilim merkezlerinin büyüklerinden biri olan Hille'ye Şam, İran, Irak ve Arap yarımadası şehirlerinden birçok ilim ehli toplanmış ve Muhakkık Hillî'nin derslerine dört yüz civarında müctehid iştirak etmiştir (Sadr, 1951; Âsîfî, 1412; Uyar, 1998; Necef, 2009). İlmî açıdan Moğol istilasının ardından Bağdat medresesinin yerine kaim olan Hille medresesinde Muhakkık Hillî'nin dersleri değer bakımından birinci sırada görülmüştür. Hille fukahasının çoğunluğu ya Muhakkık Hillî'nin bizzat öğrencilerinden ya da öğrencilerinin öğrencilerinden oluşmaktadır (Âsîfî, 1412).

Muhakkık Hillî'nin ailesi Hille'nin köklü ve ilimle bilinen ailelerindedir. Babası Hasan b. Yahya b. Saîd el-Hüzelî el-Hillî'dir. O, yaşadığı dönemin Hille'deki büyük âlimlerindedir. Muhakkık Hillî aynı zamanda muhaddis olan babasından hadis rivayetinde bulunmuştur (Âsîfî, 1412).

Muhakkık Hillî Hicrî 676 (m. 1277) senesinde Hille'de vefat etmiş, oraya gömülmüş, fakat daha sonra na'şî Hz. Ali'nin kabrinin de bulunduğu Necef'e

nakledilmiştir (İbn Dâvûd Hillî, 1972; Âsîfî, 1412; Emîn, 1983; Uyar, 1998).

2. Hocaları

Muhakkık Hillî'nin hocaları şunlardır: Babası Hasan b. Yahya b. Saîd el-Hüzelî el-Hillî, Muhammed b. Abdullah b. Zühre el-Hüseynî b. Zühre, İbn Nemâ el-Hillî, Şemsü'd-dîn Fahhâr b. Sa'd el-Müsevî, Mecidü'd-dîn el-'Arîzî, Sedîdü'd-dîn Sâlim b. Mahfûz, Tâcü'd-dîn Hasan b. Ali ed-Derbî (Âsîfî, 1412; Emîn, 1983; Uyar, 1998; Necef, 2009).

3. Öğrencileri

Kaynaklarda Muhakkık Hillî'nin birçok öğrencisi bulunduğu bahsedilmektedir. Bunlar arasında ismi ön plana çıkanlar şunlardır: Allâme Hillî (Allâme, Muhakkık Hillî'nin kız kardeşinin oğludur.), Gıyâsü'd-dîn es-Seyyid Abdü'l-Kerîm b. Tâvûs, İbn Dâvûd el-Hillî, Safıyyü'd-dîn Abdü'l-Azîz b. es-Serâyâ el-Hillî, Şemsü'd-dîn Mahfûz b. Veşşâh el-Hillî, Sedîdü'd-dîn Yusuf b. el-Mutahhar el-Hillî (Bu şahıs Allâme Hillî'nin kardeşi ve Muhakkık Hillî'nin kız kardeşinin oğludur.), Necmü'd-dîn Tûmân b. Ahmed el-Âmilî, Müeyyedü'd-dîn Muhammed İbnü'l-Alkamî, Cemâlü'd-dîn Yusuf b. Hâtem el-Âmilî (Âsîfî, 1412; Emîn, 1983; Uyar, 1998; Necef, 2009).

4. Eserleri

4.1. Fürû-ı Fıkıh Eserleri

Şerâi 'u'l-İslâm: Bu eser fûru-ı fıkıha dair bir eser olup telif edildiği zamandan itibaren İmâmiyye arasında şöhret kazanmış ve medreselerde okutulmuştur. Kitap daha önce yazılmamış bir tasnif yöntemiyle dört bölüm halinde yazılmıştır. Buna göre şer'î hükümler niyete ihtiyaç duyan ve duymayan şeklinde ikiye ayrılır. Niyet ile değer kazanan hükümler bu kitabın birinci bölümü olan ibâdâtta oluşur. Niyet ile değer kazanmayanlar ya lafza ihtiyaç duyar ya da duymaz. Lafza ihtiyaç duyanlar ya iki tarafın ya da tek kişinin lafzıyla tahakkuk eder. İki tarafın lafzıyla değer kazanan bey', şirket, mudarebe, icare, nikâh gibi hükümler kitabın ikinci bölümü olan muâmelâtta oluşur. Tek tarafın lafzıyla değer kazanan talak ve köle azadı gibi hükümler de kitabın üçüncü bölümü ikâldır. Kitabın dördüncü bölümü lafza ihtiyaç duymadan geçerlik kazanan irs, hadler ve kısas gibi ahkâmdır (İbn Dâvûd Hillî, 1972; Âsîfî, 1412). Bugün de dâhil İmâmiyye medreselerinde fıkıh eğitimi Muhakkık'ın literatüre kazandırdığı söz konusu tertip üzere yapılır (Âsîfî, 1412; Uyar, 1998).

Şerâi 'u'l-İslâm üzerine birçok şerh yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Muhammed Hasan en-Necefî (öl. 1266), *Cevâhiru'l-kelâm fî şerhi şerâi 'u'l-İslâm*;

İbrahim b. Muhammed Bâkır el-Müsevî el-Kazvînî (öl. 1262), *Delâilü'l-ahkâm fi şerhi şerâi'u'l-İslâm*; Muhammed Bâkır el-İsfahânî (öl. 1260), *Metâliü'l-envâr*; Ca'fer b. İbnü's-Şeyh Abdü'l-Hasen, *el-Mebânî el-Ca'feriyye*; Muhammed Cevâd b. Hasen b. Haydar b. Abdullah el-Hârisî el-Hamedânî, *el-Burhânü's-sâtî li'l-enâm fi şerhi şerâi'u'l-İslâm* (Âsîfî, 1412; Uyar, 1998).

Muhtasaru'n-nâfi' fi muhtaşarı's-şerâi': Bu eser *Şerâi'u'l-İslâm*'ın yine Muhakkık Hillî tarafından yapılan muhtasarıdır (Âsîfî, 1412). Eser üzerine otuzdan fazla şerh, haşiye ve ta'likat çalışması yapılmıştır (Uyar, 1998).

el-Mu'teber fi şerhi'l-Muhtaşar: Muhakkık Hillî'nin Muhtasaru'nâfi' üzerine yaptığı şerhtir. O, eserin başında edille-i şer'iyye ile ilgili görüşlerini özetlemiştir. Muhakkık, bu girişle adeta mezhep içi usûl-fürû dengesi kurmayı hedeflemektedir (Atik, 2017). Eserin diğer kısımlarında Muhakkık, İmâmiyye fûrû-ı fıkhını sünî fıkıh mezheplerinin görüşleriyle karşılaştırmıştır (Âsîfî, 1412).

Nüketü'n-nihâye: Eser, Şeyh Tûsî'nin en-Nihâye isimli eseri üzerine yapılan bir ta'likat çalışmasıdır (Uyar, 1998). Kitap *Hallü müşkilâti'n-nihâye* ismiyle de bilinir (Âsîfî, 1412).

Risâle fi't-teyâsüri min kıbleti ehli'l-İrâk: Bu eser Nasîrüddîn Tûsî'nin (öl. 672/1274) Muhakkık Hillî'nin ders meclisine katıldığı bir zaman Irak ehlinin kıbleyi nasıl tayin edecekleri hakkında aralarında vuku bulan konuşmadan sonra Muhakkık Hillî'nin yazıp Nasîrüddîn Tûsî'ye gönderdiği bir risaledir (Risalenin metni için bk. Emîn, 1983; Ayrıca bk. Âsîfî, 1412).

Muhtasaru'l-merâsim fi'l-fikh: Bu eser Ebû Ya'lâ Hamza Salâr b. Abdü'l-Azîz ed-Deylemî'nin *el-Ahkâmü'n-nebeviyye ve'l-merâsimü'l-aleviyye* isimli eserinin muhtasarıdır (Âsîfî, 1412).

Ecvibetü'l-mesâili'l-Bağdâdiyye: Bu eser Muhakkık'ın öğrencisi Cemâlüddîn İbn Yusuf b. Hâtem eş-Şâmî'nin hocasına sorduğu 72 soru ve cevaplarından oluşmaktadır (Âsîfî, 1412).

4.2. Usûl-i Fıkıh Eserleri

el-Me'âric fi'uşûli'l-fikh: Dr. Sefa Atik ile birlikte tercümesini yaptığımız fakat henüz basımı gerçekleştirilmeyen bu eser, Muhakkık Hillî'nin fıkıh usûlüne ilişkin görüşlerinden müteşekkildir. Eser on bab halinde yazılmış olup her bab fasıllara, fasıllar da çeşitli meselelere taksim edilmiştir. Muhakkık Hillî bu eserinde yer yer sünî usulcülerin görüşlerine de atıfta bulunur.

Nehcü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl: Bu eserin müstakil bir eser olmayıp

Meâ'ric'in bizzat kendisi olduğu söylenmiştir (Âsîfî, 1412).

4.3. Diğer Eserleri

Muhakkık Hillî'nin fıkıh ve usûlü dışında başka alanlarda da eserleri bulunmaktadır. Bunların isimleri şu şekildedir:

Usûlü'd-Dîn ve İlm-i Kelam: *el-Meslekü fî usûli'd-dîn, Risâle fî'-kelâm.*

Mantık: *Kenzü'l-Mantık*

Mesâil: *Cevâbâtü'l-mesâili'l-Misriyye, el-Mesâilü'l-'izzîyye, el-Mesâilü'l-hamse 'aşer, el-Mesâilü'l-Kemâliyye, el-Mesâilü't-Taberiyye* (Uyar, 1998).

Fihrist: *Fihristü'l-musannifîn* (İbn Dâvûd Hillî, 1972; Âsîfî, 1412; Kehhâle, ts.; Ziriklî, 1980; Emîn, 1983).

5. Muhakkık Hillî'den Önce İmâmîler Tarafından Telif Edilen Fıkıh Usûlü Eserleri

İmâmiyye Şîa'sında problemlerin çözümü için fıkıh usûlüne ihtiyaç olduğu fikri Hicrî 329 senesine tekabül eden gaybet-i kübrâdan sonra başlar. Zira daha önceki dönemlerde ya imamlarla ya da vekilleriyle irtibat kurulabildiği için meselelerin çözümü için imamlara müracaat edilmekteydi. Bu sebeple daha önceki dönemlerde hükümlerin istinbatı için usûlî kaidelere ihtiyaç çok fazla hissedilmemiş, ihtiyaç durumunda ise yine imamlardan nakledilen haberlerdeki usûlî kaideler esas alınmıştır. Fakat gaybet-i kübrâ dönemiyle birlikte imamlarla irtibatın kesilmesi neticesinde Fıkıh usûlünün gerekliliği daha fazla hissedildiği için bu alanda eserler telif edilmiştir.

İmâmiyye Şîa'sında ilk yazılan usûl eserlerinin Hasan İbn Ali b. Ebî Akîl (öl. IV. [X.] yüzyıl) (İbn Ebî Akîl ile ilgili bilgi için bk. Köse, 1999) ve Muhammed b. Ahmed İbn Cüneyd'e (öl. 381/991) ait olduğu rivayet edilmektedir (Âsîfî, 1412). İlk usûl eserinin İbn Cüneyd tarafından yazıldığı da söylenmektedir (Uyar, 2001). Günümüze ulaşan İmâmiyye Şîa'sına ait ilk fıkıh usûlü eseri ise İbn Cüneyd'in öğrencisi Şeyh Müfid (öl. 413/1022) tarafından yazılan *et-Tezkira bi usûli'l-fikh* isimli eserdir. Bu eser oldukça özet bir halde bazı usûl konularına yer vermektedir (Eserin matbusu 19 sayfadan oluşmaktadır. bk. Şeyh Müfid, 1993). *et-Tezkira* ihtiyaca cevap vermediği için Şeyh Müfid'in öğrencisi Şerîf el-Murtazâ (öl. 486/1044) tarafından *ez-Zerî'a ilâ usûli's-şerî'a* (Şerif Murtazâ, 1348) ismiyle ve onun öğrencisi Ebû Ca'fer et-Tûsî (öl. 460/1067) tarafından *el-'Udde fî usûli'l-fikh* (Tûsî, ts.) ismiyle tüm usûl konularını içeren eserler yazılmıştır. Bu iki kitap iki asır boyunca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Karaman, 1993) Şeyh Tûsî'den sonra usûl yazımında bir asırlık bir duraklama olmuş, daha sonra İbn İdrîs el-Hillî (öl. 598/1202) *es-Serâirü'l-*

hâvî li-tahrîri 'l-fetâvî (İbn İdrîs Hillî, 1410) isimli furû-ı fıkha dair eserinin mukaddimesinde usûle ilişkin görüşlerini yazmıştır. Tûsî'den sonra mezhepte elimize ulaşan müstakil ilk fıkıh usûlü kitabı ise Muhakkık Hillî'nin *el-Me'âric fî usûli 'l-fıkh* isimli eseridir (Her ne kadar Tûsî ile Muhakkık Hillî arasında geçen zaman diliminde usûl kitapları yazıldığı söylene de Murtazâ ve Tûsî'den sonra elimize ulaşan müstakil eser Muhakkık Hillî'ye aittir. bk. Âsîfî, 1412).

6. Muhakkık Hillî'nin Usûl Görüşleri

Muhakkık Hillî, fıkıh usûlüne ilişkin görüşlerini, konuyla ilgili müstakil olarak yazdığı *el-Me'âric fî usûli 'l-fıkh* isimli eserinde zikreder. Ayrıca o, *el-Mu'teber fî şerhi 'l-Muhtaşar* isimli furû meseleleri ele aldığı eserinin başında ahkâmın dayanaklarını inceler.

Ona göre Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra insanların dinî ve dünyevî işlerini imamlar yüklenir. Fakat on ikinci imamın gaybetinden dolayı (gaybet-i kübrâ) imamlarla bağ kurulamadığı için toplumun ulemasının fikhî mesaide bulunması gerekir. Zaten Hz. Peygamber (sav) ilmi teşvik etmiş; Hz. Ali (ra) ise ilmin ehl-i beytte depolandığını, diğer insanların görevinin bu saklı ilmi keşfetmek olduğunu belirtmiştir. Fakat avam ehl-i beytte depolanmış ilmi keşfetmeye güç yetiremeyeceği için bu işi ulemaya bırakmak gerekir. Dolayısıyla fakih, fıkıh üretirken aslında şer'î delillerden fetva ürettiği (ihbâr) için Şârî' adına konuşur. Bu nedenle fakih keyfi bir şekilde hüküm veremez. Bu gerçek de şer'î-amelî hükümlere ulaşmanın yollarını gösteren usûl ilminin önemini ortaya koyar (Muhakkık Hillî, 1364).

Muhakkık Hillî fıkıhı, “özel delillerinden hareketle bilinen şer'î-amelî hükümler bütünü” şeklinde tanımlarken; fıkıh usûlünü “icmalî olarak fıkha ulaştırılan yollar” biçiminde tarif eder (Muhakkık Hillî, 1409).

6.1. Müstenedü'l-Ahkâm

İmâmiyye/Ca'feriyye'nin ilk dönemlerinde akıl, şer'î deliller arasında kabul edilmezken İbn İdrîs Hillî, ilk defa kitap, sünnet ve icmâ'ın yanında akıldaki şer'î delillerden saymıştır (Uyar, 1999). Muhakkık ise akılla istishabı farklı başlıklar altında değerlendirir. Buna göre şer'î hükümlerin dayanağı kitap, sünnet, icmâ', akıl ve istishab olmak üzere beş adettir (Muhakkık Hillî, 1364).

6.1.1. Kitap

Muhakkık Hillî, usûl eserinde kitabın tarifi, özellikleri ve hükümleri açıklama şekli gibi hususlara girmez. Fakat lafızlar bahsini anlattığı kısımda daha ziyade kitaptan örnekler verdiği için ve kendisinin belirlediği edille-i şer'iyedeki

tertibin bozulmaması için lafızlar bahsini kitap başlığı altında incelemek uygun olacaktır.

6.1.1.1. Lafızlar Bahsi

6.1.1.1.1. Zâhir, Nass, Müevvel ve Mücmel

Kitabın hükümlere delaleti zâhir ve nass itibarıyla olur. Lafzın manalarından biri tercihe şayan olduğunda bu zâhiren delalettir. Fakat zâhirin delaletinde lafzın diğer ihtimali ortadan kalkmaz. Zâhirin mukabilinde lafzın zâhir anlamından alınıp bir delile dayanarak başka bir manaya aktarılması manasına gelen müevvel vardır. Nass ise manaya ihtimal barındırmaksızın kesin olarak delalet eden lafızdır. Nassın mukabilinde mücmel vardır. Bir lafız bir yönüyle nass olurken diğer bir yönüyle mücmel olabilir. Sözelimi “Boşanmış kadınlar kendi hallerinde üç kurû’ beklerler.” (el-Bakara, 2/228) ayeti boşanmış kadının iddet beklemesi gerektiğine delalet etmesi açısından nass, beklenecek süre açısından mücmeldir (Muhakkık Hillî, 1364).

6.1.1.1.2. Hakikat, Mecaz ve Müşterek

Lafzın ıstılahi olarak yerleşik manası, onun hakikat anlamını ifade ederken; iki şey arasındaki alâka nedeniyle lafzın konulduğu mananın dışında başka bir anlamda kullanılması onun mecâz anlamını ifade eder. Lafzın manası şeriat ya da vaz’ yoluyla bilinir. Şeriat vasıtasıyla bilinmesine hakikat-ı şer’iyye denilirken vaz’ olduğu manadan sonra ortaya çıkan genel kabul nedeniyle anlamın başka yere taşınmasına hakikat-ı örfiye denir. Vaz’ olduğu manada kullanılırsa buna da hakikat-ı lügaviyye denir. Bir lafız birden fazla mana için vaz’ olunursa bu lafza müşterek denir. (Muhakkık Hillî, 1409) Muhakkık, dilde mecazın imkânını ve varlığını kabul eder. Ayrıca şer’î hitapta mecaz kullanılmıştır. Kur’an’da geçen “Yıkılmak isteyen bir duvar” (el-Kehf, 18/77), “Rabbin geldi” (el-Fecr, 89/22), “İki elimle yarattığım” (Sâd, 38/75) ifadeleri Kur’an’da mecazın kullanıldığına delildir (Muhakkık Hillî, 1409).

6.1.1.1.3. Emir ve Nehiy

Bir fiilin gerçekleşmesini isteyen üst irade sahibinin o fiili daha aşağı konumdaki kişi/kişilerden talep etmesine emir denir. Muhakkık’a göre bir lafzın emir kabul edilebilmesi için özel sıygasıyla ve isti’la yoluyla gelmesi gerekir (Muhakkık Hillî, 1409). Ona göre emirler vücup ifade eder (Muhakkık Hillî, 1409). Şayet emir “Namazı kılınız.” (el-Bakara, 2/43) ayeti gibi çoğul haliyle gelirse farz-ı ayn, cemaatin hepsini kapsamazsa farz-ı kifaye olur (Muhakkık Hillî, 1409). Bir fiilin yasaklanmasından sonra gelen emir, o fiili yasaktan önceki konumuna irca eder.

Ayrıca emir fevre de terahiye de delalet etmez (Muhakkık Hillî, 1409). Mutlak emir tekrarı iktiza etmez (Muhakkık Hillî, 1409). Bir şart veya sığata bağılı olan emir, ilgili şart veya vasfın tekrarıyla tekrar etmez (Muhakkık Hillî, 1409). Fakat şartla kayıtlı emir, şartın izalesiyle ortadan kalkar (Muhakkık Hillî, 1409). Birden fazla şeyin seçeneğe açık olarak emredilmesi, emredilen şeylerin her birinin birbirine bedelen vücutiyetini ifade eder. Bu şekildeki seçenekli emirlerde, emredilen şey ya da şeylerden birisi ifa edildiğinde borç zimmetten düşer. Bir şeyin emredilmesi onun zıddının nehyi anlamında algılanmamalıdır (Muhakkık Hillî, 1409).

Üst irade sahibi birisinin “yapma” gibi ifadeler kullanarak bir şeyi kötü görüp yasaklamasına nehiy denir. Muhakkık, nehyedilen şeyin hükmünün tahrir olduğunu ifade eder (Muhakkık Hillî, 1409). Nehiy, ibadetleri fesada götürür. Fakat muâmelâtta nehiy fesat ifade etmez. Çünkü nehyin muâmelâtta fesadı ya mutabakat yoluyla ya da iltizam yoluyla gerektirmesi gerekir ki iki yolla da nehyin fesadı gerektirmesi mümkün değildir (Muhakkık Hillî, 1409).

6.1.1.1.4. Âmm ve Hass Lafızlar

Muhakkık Hillî, âmm lafzı bir defa söylemekle kapsamındaki tüm fertleri içeren lafız şeklinde tanımlar (Muhakkık Hillî, 1409). Muhakkık, hass lafzı da tek bir şey için vaz' edilen lafız biçiminde tanımlar. Tahsis ise lafzın kapsadığı şeylerin bazısının murad edildiğinin gösterilmesidir (Muhakkık Hillî, 1409). Ona göre Allah Teâlâ'nın âmm lafzı hass manasında kullanması mümkündür. Yine âmm lafızların şart, gaye, sıfat, istisna, aklın delaleti, icmâ', mütevatir ve âhad sünnet ile kapsamında terk fert kalıncaya kadar tahsise uğraması caizdir (Muhakkık Hillî, 1409).

Muhakkık, söz konusu muhassıslarla ilgili örnekler de serdeder. Bunlardan bazıları şunlardır: “Ey insanlar! Rabbinize kulluk edin.” (el-Bakara, 2/21) ayetinden çocuk ve akıl hastası bu halleri devam ettiği müddetçe çıkarılır. Bu ayetteki emirden çocuklar ve akıl hastaları akıl deliliyle çıkarılarak ayet tahsise uğratılmıştır. Yine “Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun.” (Muhammed, 47/4) ayetinin “Kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.” (et-Tevbe, 9/29) ayetiyle tahsis edilmesi kitabın kitabı tahsisine örnektir. Miras ayetlerinin “Katil mirasçı olamaz.” (Küleynî, 1367) hadisiyle tahsisi ve celde ayetinin recm ile tahsisi de kitabın sünnetle tahsisine örnektir. Celde ayetindeki had cezasının yarıya indirilmesi hususunda köle ile cariyeyi eşitlenmesi de kitabın icmâ' ile tahsisine örnektir (Muhakkık Hillî, 1409).

6.1.2. Sünnet

6.1.2.1. Yapısı Bakımından Sünnet Çeşitleri

Sünnet söz, fiil ve takrir olmak üzere üç kısımdan oluşur. Teessi, bir fiili Hz. Peygamber'in (sav) işleme sebebiyle yapmaktır. Yine Hz. Peygamber'in (sav) bir şeyi terk etmesi sebebiyle o şeyi terk etmek de teessidir (Muhakkık Hillî, 1409). Hz. Peygamber (sav), vacip ya da mendup bir mücmeli açıklamak üzere amelde bulunmuşsa onun fiili Müslümanlar hakkında da vacip ya da mendup olur. Fakat Hz. Peygamber'in (sav) fiili beyan amacıyla olmayıp fiilin işleme nedeni de bilinmiyorsa Muhakkık'a göre böyle bir durumda o fiile hüküm nispet etmeden tevakkuf etmek gerekir (Muhakkık Hillî, 1364; Muhakkık Hillî, 1409). Hz. Peygamber'in (sav) iki fiili arasında yapılış gerekçelerinden hareketle teâruz bulunamaz. Fakat onun söz ve fiilleri arasında teâruzun bulunması mümkündür. Böyle bir durumda söz ve fiilin hangisinin zaman açısından önce olduğu bilinmiyorsa orada tevakkuf etmek gerekir (Muhakkık Hillî, 1409).

Hz. Peygamber'in (sav) takrirleri, -fiil ister onun huzurunda ister gıyabında bir yerde işlenmiş olsun- mukarrar fiilin cevazı anlamına gelir. Zira Hz. Peygamber'in (sav) münker bir şeyi onaylaması düşünülemez. Bazı sahabilerin "Biz Peygamber zamanında cima yapıyor üşendiğimizden dolayı gusletmiyorduk." şeklindeki sözlerinde olduğu gibi nadir olarak işlenen ve Hz. Peygamber'in (sav) durumdan haberdar olma ihtimali düşük olan sözlerin herhangi bir delil değeri bulunmamaktadır. Yani Hz. Peygamber'den (sav) böyle meselelerle ilgili reddettiğine dair sözün gelmemesi onları ikrar ettiği anlamına gelmez. Çünkü ikrarın delil olabilmesi için Hz. Peygamber'in (sav) mesele hakkında bilgi sahibi olduktan sonra onu reddetmemesi gerekir (Muhakkık Hillî, 1364).

6.1.2.2. Rivayet Açısından Haber Çeşitleri

Haber, bir işi nefiy veya ispat yoluyla diğer bir işe nispet etmektir (Muhakkık Hillî, 1409). Rivayet bakımından haberler mütevâtir ve haber-i vâhid olmak üzere ikiye ayrılır. Mütevâtir haber ilim ifade eder. Fakat bu ilmin zarurî mi yoksa kesbî mi olduğu hususu İmâmiyye âlimleri arasında tartışmalıdır. Muhakkık, mütevâtir haberin zarûreten ilim ifade edeceği görüşündedir (Muhakkık Hillî, 1364). Mütevâtir haberin ilim ifade edebilmesi için birtakım kriterlerden geçmesi gerekir. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1. Haberi rivayet eden râvinin haberin içeriğinden emin olması gerekir. 2. Haber verilen şeyin duyularla algılanabilmesi gerekir. 3. Haberin aleyhine ittifakın mümkün olmaması ve haberin mürsel olmaması gerekir. 4. Râvilerin haberin içeriğiyle ilgili bir vasatta buluşması gerekir.

Tevâtür sayısı ile ilgili o, herhangi bir belirlemede bulunmaz (Muhakkık Hillî, 1409). Yine bir haberin mütevâtir sayılması için senedinde masum imamin

bulunması şart değildir (Muhakkık Hillî, 1409).

Muhakkık Hillî, haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini iddia eden düşüncelere karşı çıkar. Zira haber-i vâhidin ilim ifade edeceğini iddia etmek herhangi bir haberin de incelenmeden ilim sağlayacağı sonucuna götürür ki bu batıldır. Fakat haber-i vâhidle amel aklen caizdir (Muhakkık Hillî, 1409). İmâmiyye mensupları, bir haber-i vâhidî kabul etmişse veya haberin doğruluğunu akıl, kitabın nassı, kat'i sünnet ve icma' karineleri destekliyorsa o haberle amel edilir (Muhakkık Hillî, 1364; Muhakkık Hillî, 1409). Fakat haber, İmâmiyye tarafından reddedilmiş ya da şaz kalmışsa o haberle amel edilemez (Muhakkık Hillî, 1364). Bir haberle amel edilebilmesi için râvinin mümin, âdil, âkil, bâliğ, meçhul olmayan, imâmî ve zabt ehli olması gerekir (Muhakkık Hillî, 1409).

6.1.3. İcmâ'

İcmâ' din işlerinde sözüne itibar edilen kişilerin ittifak etmesidir. İcmâ'ın şer'î söz ve fiillerde gerçekleşmesi mümkündür (Muhakkık Hillî, 1409). Teklif zamanında mutlaka masum ve şeriati koruyan imamın bulunması gerekli olup şer'î meselelerde onun sözüne başvurmak vaciptir. Dolayısıyla herhangi bir meselede icmâ'dan söz edilebilmesi için icmâ'a katılanların arasında mutlaka masum imamın bulunması gerekir. İmamın yer almadığı bir hususta icmâ'dan söz edilemez (Muhakkık Hillî, 1364; Muhakkık Hillî, 1409). Ayrıca İmâmiyye'de icmâ'ın delil olabilmesi için icmâ' edenlerin, masum imamın icmâ' ehlinde olması gerektiğini kabul edenlerden olması gerekir (Muhakkık Hillî, 1409). Bu kriteri de kabul edenler imâmîler olduğu için Muhakkık'ın sadece mezhep içi icmâ'ı delil kabul ettiği sonucuna varılabilir. Muhakkık'a göre sükûti icmâ' delil değildir. Çünkü bazılarının ittifak etmesine muhalif olan birinin bilinmemesi o hususta muhalifin olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca böyle bir ittifakta, masum imamın ittifakı sağlayan grubun içerisinde olduğu da bilinemez (Muhakkık Hillî, 1364).

Muhakkık, icmâ'ın senedinin zannî bir delil olamayacağını belirtir. Zira icmâ'a katılanların arasında masum imamın da bulunması gerekir. İmamın sözü ise kat'î hüccettir. Dolayısıyla icmâ'a dayanan bir hükmü inkâr etmek kişiyi küfre götürür. Ayrıca bir meseleyle ilgili icmâ' gerçekleştiğinde o icmâ'ın hilafına başka bir icmâ'ın vukuu caiz değildir. Çünkü böyle bir icmâ' imamın sözüne hata nispeti anlamına gelir (Muhakkık Hillî, 1409).

6.1.4. Akıl

Muhakkık Hillî, akıl delilini *Me'âric* isimli eserinde müstakil olarak incelememiş fakat metnin geneline serpiştirilmiş olarak ele almıştır. *Mu'teber*'de ise

aklı iki kısma ayırarak akıl deliliyle ilgili kısaca bilgi vermiştir. Buna göre akıl delili ikiye ayrılır. Birinci kısım hitaba ilişkin olandır. O da üçe ayrılır. 1. Lahnü'l-hitâb: “Asanı taşa vur dedik ve su fişkırdı.” (el-Bakara, 2/60) ayetine “fe-darabe/vurdu” fiili takdir edilmiştir. 2. Fahve'l-hitâb: Tenbih taşıyan bir delildir: “O ikisine öf bile deme!” (el-İsrâ, 17/23) ayetinden “öf” demenin ötesindeki dövme ve öldürme gibi fiillerin evleviyetle yasaklandığı anlaşılır. 3. Delîlü'l-hitâb: Hükümü hakiki iki vasıftan birine bağlamaktır. “Sâime hayvanda zekât vardır.” (Şeyh Sadûk, ts., 2/26) hadisinden sâime olanların dışındakilerde zekâtın olmadığı anlaşılır. Tûsî, bu son delaleti kabul ederken Murtaza kabul etmez. Muhakkık da Murataza'nın görüşünün hak olduğunu ifade ederek sığata bağlı delîlü'l-hitâb'ın delaletini kabul etmediğini ortaya koyar (Muhakkık Hillî, 1364). Keza hükmün şarta bağlanması da akıl delili kapsamındadır. Sözelimi “Su ker miktarına ulaştığında onu hiçbir şey necis yapamaz.” denildiğinde; ker ölçüsüne ulaşma şartı gerçekleşmeyen suyun necis olabileceği akılla bilinir. Yine “Eğer boşanmış kadınlar hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin.” (et-Talâk, 65/6) ayetinde nafaka hamilelik şartına bağlanmıştır. O halde hamile olmayanlara bu kadar süre nafaka takdir edilmez. Muhakkık, örneklerini verdiği şarta bağlı delalet biçiminin hüccet olduğunu ifade ederek şart barındıran delîlü'l-hitâb'ı kabul ettiğini belirtmiş olmaktadır (Muhakkık Hillî, 1364).

İkinci kısım ise aklın tek başına yeterli olduğu delalet türüdür. Bu kısım akıl, ya vedianın iade edilmesi gerektiği örneğinde olduğu gibi vücûba delalet eder ya zulüm ve yalan örneklerindeki gibi onların kubhuna delalet eder ya da insaf ve doğruluk örneklerinde olduğu gibi onların hüsnüne delalet eder. Aklın bu delalet şekilleri zarûreten bilinebileceği gibi kesbî olarak da bilinebilir (Muhakkık Hillî, 1364).

6.1.5. İstishap

Muhakkık Hillî, istishabı üç kısma ayırır.

1. İstishâbu hâli'l-akıldır. Bu tür istishap aslında berâet-i asliyeye râcîdir. Bu kapsamda vitir namazı vacip olarak görülemez. Çünkü asıl olan berâet-i asliyedir. Zimmetin vitirle yükümlülüğü sabit olmadığı için onun vacip olmadığına hükmedilir.

2. Herhangi bir şeyin üzerine delilin bulunmaması halidir ki -zaten delil olsaydı delilin gösterdiği yönde hükmedilirdi- bu durum o şeyin nefyedilmesini gerektirir. Delilin bulunmadığı durumlarda Muhakkık, tevakkuf etmek gerektiğini belirtir. Muhakkık, bu kısım ile ilgili “Bu istidlal şekli bir hüccet olarak nitelenemez.” demektedir. Onun bu ifadelerinden hükümsüzlük durumunun hüccet olarak nitelenmesine karşı çıktığı anlaşılabilir. Muhakkık, bir şeyle ilgili vücubiyet ve hazrın

bulunmaması sebebiyle ibaha ile hüküm vermek anlamına gelen istishabı da bu kısım kapsamında görerek muhtemelen ibâha-i asliye istishabına atıf yapmaktadır (Muhakkık Hillî, 1364; Muhakkık Hillî, 1409).

3. İstishâbu hâli'ş-Şer'dir. Bu kısım ile Muhakkık, teyemmüm örneğinde de görüleceği üzerine icmâ' istishabını kastediyor olmalıdır. Muhakkık'a göre bir zamanda mevcut olan hükmün nefyedildiğine dair herhangi bir delil bulunamazsa o hükmün olduğu hal üzere kalması gerekir. Sözgelimi teyemmümlü bir halde namaza başlayan kişi namaz esnasında suyu görse onun namaza devam etmesi gerekir. Çünkü mükellef suya ulaşamadığı için yaptığı teyemmümle namaza başlamıştır. Onun su bulamadığı için teyemmümlü olarak namaz kılmasının cevazı hususunda da icmâ' vardır. Dolayısıyla namaz esnasında suyu görmesi, onun teyemmümüyle namaz kılabileceği hususundaki hükmü izale etmez. Yine şahitlikte bulunan birinin şahitliğini kaldıran delil bulunmadıkça yaptığı şehadete göre verilen hüküm geçerlidir. Bir koca uzun bir süre gaip olsa; vefat ettiği bilinmedikçe nikâhının devamına hükmedilir, malları taksim edilmez ve murisi vefat ederse payı ayrılır. Tüm bunlar kişinin istishabu'l-hali devam ettiği müddetçe geçerlidir. İlet tüm istishap alanlarında mevcut olduğuna göre istishapla amel vaciptir (Muhakkık Hillî, 1364; Muhakkık Hillî, 1409).

6.2. Muhakkık Hillî'nin Diğer Şer'î Delillere Bakışı

6.2.1. Sünnî ve Ca'ferî Usûlünde Orta Yol Arayışı: Kıyas

İmâmiler/Ca'ferîler içerisinde; illeti, mansûs ve müstenbata şeklinde ikiye ayırarak kıyas çeşitlerinden ilk bahseden kişi Muhakkık Hillî'dir (Atık, 2019). Muhakkık Hillî, kıyası "Aralarındaki illet birliği sebebiyle bilinen bir şeyin sabit hükmünü başka bilinen bir şeye vermektir." şeklinde tanımlar. O, illetin ve illete bağlı hükmün fer'e taşınabilmesi durumunun malum olması halinde bu tür kıyasların delil değeri taşıdığını kabul eder. Yine Muhakkık, illet-i mansûsaya bağlı olarak hükmün tadiyahesini kabul eder (Muhakkık Hillî, 1409). Zina haddinde zina fiili ya da sirket haddinde sirket fiili illet olarak kabul edilirse illetin nassa dayanması sebebiyle bu gibi durumlarda hükmün tadiyahesi caizdir. Fakat illetin sadece asla mahsus olup olmadığı bilinemezse bu durumda yapılacak kıyasın cevazıyla ilgili net bir şey söylenemez. Sözgelimi Hz. Peygamber'e (sav) taze hurmanın yaş hurmayla misli olarak satımı sorulduğunda onun, "Kuruyunca azalıyor mu?" diye sorması ve "Evet" yanıtı alması neticesinde "Öyle ise caiz değildir." (İbn Ebî Cumhûr, 1985, 3/222) demesinden anlaşılır ki Hz. Peygamber (sav) haramlık hükmünü kuruyunca azalma ile ta'lil etmiştir. Böyle bir durumda hükmün, kurduğunda azalan başka ürünlere de

tadiyesi kıyas ile mümkün olabilir. Ama Hz. Peygamber'in (sav) kuruyunca azalan ürünün trampasına izin vermemesi belki de sadece hurmaya özel bir durumdur. Dolayısıyla hükmü diğer ürünlere de taşıma hususunda kesin bir şey söylenemez. Sonuç olarak zan devreye girdiğinde kıyas yoluyla hükmün ilhakının cevazı şüphelidir. Bu sebeple de asıl ve fer'ın eşitliği kesin olarak bilinemediğinde kıyasla amel edilemez (Muhakkık Hillî, 1409). Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Muhakkık Hillî, imâmilerin kıyasın kesinlikle delil olamayacağı yönündeki görüşlerinden kısmen ayrılır ve en azından mansûs illetle hükmün tadiyahesine cevaz verir (Bilindiği üzere mansûs illet ile hüküm ilhakı işleminin kıyas yoluyla mı yoksa dil unsuruna bağlı biçimde bizzat nasların delaletiyle mi gerçekleştiği hususu doktrinde tartışılmıştır. Sözelimi bu işlemi Şâfiî kıyas kabul ederken, Dâvûd ez-Zâhirî kıyas olarak nitelemez. Ayrıntılı bilgi için bk. Türkan, 2017. Fakat Muhakkık'ın bu meseleyi kıyas başlığı altında işlediği burada hatırlatılmalıdır.). Me'âric'de verdiği örneklerden ise aslında onun zannı galip ile yapılan kıyasa da sıcak baktığı fakat kendi mezhebine tamamen ters düşmemek için bu şekildeki kıyası kabul etmediği sonucuna varılabilir. Bu durum ise Muhakkık'ın kıyasa kapı araladığı ve sünnî usûl ile Ca'feriyye arasında bu açıdan bir orta yol arayışını hedeflediği manasında yorumlanabilir (Atik, 2019).

6.2.2. Şer'u Men Kablena

Muhakkık'a göre bizden öncekilerin şeriatı ile amel edilemez. Zira "O, kendi arzularına göre konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir." (en-Necm, 53/3-4) ayetleri şer'u men kablena ile amel edilmesine engeldir. Ayrıca başka şeriatlara tabi olmak onların daha faziletli olduğu ve İslam'ın onlara tabi olduğu sonucuna götürür ki bu kabul edilemez. Yine önceki şeriatlarla amel edebilmek için onların araştırılması gerekir. Bu da Müslümanların kendi dinlerini bırakıp başka dinlerle ilgilenmesi anlamına gelir ki bu durum diğer dinlerin şöhret bulmasına ve İslam'dan sarfı nazar etmeye yol açar. Eğer şer'u men kablena ile amel kabul edilirse bunun metodu ya vahiyle ya da nakille bildirilir. Vahiyle olması durumunda o peygamberin şeriatı olur. Yani vahiyle gelen emir ve yasaklar önceki şeriatlara nispet edilemez. Nakil yolundan yola çıkılırsa; bu haber mütevatir de olsa âhad da olsa başka din mensuplarına güvenmek anlamına geleceği için bu tür rivayetlere uymak uygun değildir (Muhakkık Hillî, 1409).

6.2.3. Maslahat

Muhakkık, maslahatı "İnsanın dünya veya ahiret ya da her ikisine ilişkin maksadlarına muvafık olan şey, yani menfaatin elde edilmesi zararın giderilmesi"

şeklinde tanımlar. Buna göre maslahatlar üçe ayrılır. Öldürmenin yasaklığı, beşeriyetin devamı için kısasın meşruiyeti, dini muhafaza için cihadın farz kılınması gibi maslahatlar muteber maslahattır. Ramazan ayında kasten cima yapan zengin birisi oruca saygısızlık günahına ve aynı hataya tekrar dönmesin diye diğer kefarete seçeneklerinden mahrum bırakılarak sadece iki ay peş peşe oruç tutmaya icbar edilemez. Onun tekrar aynı yanlışı yapmamasına dönük umulan maslahat mülğadır. Bir de muteberle mülga arasında kalan maslahatlar vardır ki buna da mürsel denir (Muhakkık Hillî, 1409). Muteber maslahat dışındaki maslahatlarla amel edilemez (Muhakkık Hillî, 1409). Muhakkık, eserinde maslahat çeşitlerine atıfta bulunmuş olsa da o dönemde sünî usûlde olduğunun aksine bir maslahat teorisinden söz etmek henüz daha erken görünmektedir.

6.3. Teklifi Hükümler

Muhakkık Hillî, teklifi hükümleri fiilin hüsün ya da kubuh olması açısından vacip, mendup, mubah ve mekruh kısımlarına ayırır. Vacip, ihlali durumunda zemmedilmeyi gerektiren şeydir. Mendup, mükellefin yapması istenilen fakat terk edilmesi halinde kınanma sonucunu doğurmayan şeydir. Mubah, işleme hususunda mükellefin serbest bırakıldığı ve her iki durumda da medh ve zemmin bulunmadığı şeydir. Mekruh; terki evla olup yapılması durumunda mükellefin zemmedilmediği şeydir. Kabih, işlendiğinde zem söz konusu olmakla birlikte yasaklayıcı bir bildirim gelmedikçe haram ve mahzur olarak nitelenemeyen şeydir (Muhakkık Hillî, 1409). Muhakkık, her ne kadar burada haramı tanımlamasa da kabihin tarifinde ve fûrû-ı fıkha yönelik eserlerindeki kullanımında (Muhakkık Hillî'nin haram hükmünü verdiği fetvalarından örnekler için bk. Muhakkık Hillî, 1364) görüldüğü üzere kesin olarak yasaklanan şeyler için haram kavramını kullanır.

6.4. Nesh

Muhakkık Hillî, neshi “Şer‘î delille sabit bir hükmün kendisinden tarih açısından daha sonra gelen benzer bir şer‘î bir delille ortadan kalktığını bildirmektir ki nesh olayı cereyan etmeseydi birinci hüküm devam edecekti.” diyerek tanımlar (Muhakkık Hillî, 1364). Nesh, aklen de şer‘an da caizdir. Zira şeriat maslahatlara tabidir. Maslahatın değişimiyle hükmün değişimi de makuldür. Ayrıca önceki şeriatlarda olduğu gibi İslam şeriatında da kiblenin Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi örneğinde olduğu gibi nesh vuku bulmuştur. “Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten nesheder veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.” (el-Bakara, 2/106) ayeti de neshin cevazına dair şer‘î delillerden biridir (Muhakkık Hillî, 1409).

Muhakkık'a göre her delil zat bakımından kendi dengi olan başka bir delilin hükmünü neshedebilir. Söz gelimi kitap kitapla, kitap mütevatir sünnetle, mütevatir sünnet kitapla, mütevatir sünnet başka bir mütevatir sünnetle, âhad haber âhad haberle neshedilebilir. Fakat âhad haber mütevatir haberi neshedemez (Muhakkık Hillî, 1409).

6.5. İctihad

Muhakkık, icthadı şöyle tanımlar: “Şer‘î delilleren şer‘î hükümler elde etmek için yoğun çaba sarfetmeye fukahanın ıstılahında icthad denilir.” Hz. Peygamber’in (sav) kıyas dışındaki nazari yöntemleri kullanarak icthadda bulunması mümkündür. Fakat bunun vukuu bilinemez. Yine Hz. Peygamber’in (sav); masum olması ve müminlerin ona ittiba etmesi gerektiği gerçeğinden hareketle icthadında hata etmesi mümkün değildir (Muhakkık Hillî, 1409). Şer‘î hüküm kat‘î nassların zâhirlerinden elde ediliyorsa; bu hüküm maslahatın değişmesiyle değişmeyen sabit tek bir hüküm olup, hata eden müctehid mazur kabul edilemez. Fakat şer‘î hüküm icthad ve nazarla elde edilecekse; müctehid hükmü elde etmek için gücünü sonuna kadar harcadığında hata etse bile günahkâr olmaz. Ayrıca icthada açık alandaki hükümler maslahatların değişimine bağlı olarak değişebilir (Muhakkık Hillî, 1409).

6.6. Müftü ve Müstefti

Şer‘î-amelî hükümlerde avamdan birisi âlimin fetvasıyla amel edebilir. Zira herhangi bir meseleyle ilgili fetva verebilmek için gerekli delillerin araştırılması, icthad ve nazarla hükmün tespit edilmesi gerekir. Bu faaliyetleri avamın yapması meşakkat doğuracağı için taklid caizdir. Fakat itikadi konularda taklid caiz değildir. Zira fıkhi meselelerin dağınık ve çok çeşitli olmasına karşın itikadi konular sadeleştirilmiş ve konuları kurallı hale dönüştürülmüştür (Muhakkık Hillî, 1409). Fetva verecek kişinin meseleyle ilgili tüm delilleri bilmesi gerekir. Müsteftinin de bir kişiden fetva isteyebilmesi için müftüsünün tecrübeli biri olduğunu ve fetva verme makamında bulunduğunu bilmesi gerekir. Şayet bir meseleyle ilgili müftüler ihtilaf etse, müstefti dilediği müftünün fetvasıyla amel edebilir. Fakat müftülerden birisi ilim ve adalet yönünden öne çıkarsa ona itibar etmek gerekir (Muhakkık Hillî, 1409).

Müftünün bir meselenin hükmüyle ilgili kanaati oluştuktan sonra kendisinden daha bilgili kişinin fetvasıyla amel etmesi caiz değildir. Zira kendi fetvasına yönelik bilgisi diğer müftünün fetvasına olan güveninden üstündür. Yine müftünün fetva verebileceği bir meselede başka bir müftünün görüşüyle amel etmesi de caiz olmaz. Fakat olayın hükmü kendisine müşkil gelirse bu durumda daha bilgili bir müftünün görüşüyle amel edebilir. Ayrıca müftü, bir meseleyle ilgili fetvasını

değiştirirse; bu durumu daha önce meseleyle ilgili görüş talebinde bulunan müsteftiye -eski fetvayla amel etmemesi için- bildirmelidir (Muhakkık Hillî, 1409).

Sonuç

Ebü'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzelî, Abbâsî hilafetinin zayıflayıp yıkıldığı ve Moğol istilasının yaşandığı dönemde yaşamış önemli bir alimdir. Yaşadığı dönemde Moğol istilasının etkisiyle şîî âlimler Hille'ye göç etmiş, akabinde Hille, Şîa'nın önemli bir ilim merkezi haline gelmiştir. Muhakkık Hillî de bu dönemin Şîa ilim ve fıkıh hareketinin reisi olmuştur. İlmî açıdan ise Moğol istilasının ardından Bağdat medresesinin yerine öne çıkan Hille medresesinde Muhakkık Hillî'nin dersleri birinci sırada ilgi ve itibar görülmüştür. Zaten Mukahhık Hillî'nin döneminde Hille fukahasının çoğu da onun ya doğrudan öğrencilerinden ya da öğrencilerinin öğrencilerinden oluşmaktadır.

Şîa-Hille medresesinin lideri konumuna yükselen Muhakkık Hillî, bıraktığı eserlerle de şîî-usûlî düşüncüyü sistematize etmiştir. *el-Me'âric fî usûli'l-fıkh* isimli usûl eserinde fıkıh usûlünün neredeyse bütün konularına değinen Hillî, *el-Mu'teber fî şerhi'l-Muhtaşar* isimli fûru-ı fıkıh eserinin başında da şer'î delillerden bahsetmiştir. Buna göre edilletü'l-ahkâm; kitap, sünnet, icmâ', akıl ve istishaptan oluşmaktadır. Kıyas, şer'u men kablênâ ve maslahat gibi delillere de değinen Muhakkık Hillî, bu yaklaşımı ile diğer şer'î delillerin kullanımı konusunda kendisinden sonraki imâmî fakihlere önemli perspektifler sunmuştur.

Kaynakça

- Âsîfî, Muhammed Mehdî. *Hayâtü'l-Muhakkık Hillî (Seyyid Ali Tabâtabâî'nin Riyâzu'l-mesâil fî beyânî ahkâmî's-şer'î bi'd-delâil isimli kitabı içinde)*. Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1412.
- Atik, Sefa. *Sünnîliğin İzinde Caferî Fıkıh Usulünde Akıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Atik, Sefa. "Şîî Fıkında Kıyası Reddetmenin Mümkünlüğü Üzerine". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019): 97-123.
- Doğruyol, Feyza. *Hille Medresesinin Şîî-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkık el-Hillî Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Emîn, Seyyid Muhsîn. *A'yânü's-Şîa*. Thk. Hasan Emîn. Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1983.

- İbn Dâvûd Hillî, Takıyyü'd-dîn Hasan b. Ali. *Ricâl*. Thk. Seyyid Muhammed Sâdık. Necef: Menşûrâtü Matbaati'l-Haydariyye, 1972.
- İbn Ebî Cumhûr, Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ehsâî. *Avâlî el-leâlî el-'azîziyye*. Thk. Müctebâ el-İrâkî. Kum: Matbaatü Seyyidi'ş-Şühedâ, 1985.
- İbn İdrîs Hillî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *es-Serâirü'l-hâvî li-tahrîri'l-fetâvî*. Thk. Komisyon. 3 Cilt. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1410.
- Karaman, Hayreddin. "Ca'feriyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7: 4-10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Köse, Saffet. "İbn Ebû Akîl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19: 420-421. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kerkûş el-Hillî, Yusuf. *Târîhu'l-Hille*. II Cilt. Necef: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Haydariyye, 1965.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk. *el-Kâfi*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1367.
- Muhakkık Hillî, Ebü'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyâ Yahyâ el-Hüzelî. *el-Me'âric fî usûli'l-fikh*. Thk. Muhammed Hüseyin er-Rızavî. Kum: Müessesetü Âli Beyt, 1409.
- Muhakkık Hillî, Ebü'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyâ Yahyâ el-Hüzelî. *el-Mu'teber fî şerhi'l-Muhtaşar*. Kum: Müessesetü Seyyidi'ş-Şühedâ, 1364.
- Necef, Muhammed Emîn. *Ulemâu fî rıdvânillâh*. b.y.: İntişârâtü'l-İmâm el-Hüseyin, 2009.
- Seyyid Şerif Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *ez-Zerî'a ilâ usûli'ş-şerî'a*. Thk. Ebü'l-Kâsım Gürcî. Beyrut: Müessesetü Âli Beyt, 1348.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. *et-Tezkira bi usûli'l-fikh*. Thk. Şeyh Mehdî necef. Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî. *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*. Kum: Cemâatü'l-Müderrişîn fî'l-Havzati'l-İlmiyye, ts.

- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *el-'Udde fi uşûli'l-fıkh*. Thk. Muhammed Mehdî Necef. Beyrut: Müessesetü Âli Beyt, ts.
- Türkan, Mustafa. "Dâvûd ez-Zâhiri'nin Usûlüne Has Yönüyle Delil". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 38 (Ocak 2017): 113-133.
- Uyar, Mazlum. "Hillî, Muhakkık". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18: 39-41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Uyar, Mazlum. "İbn İdrîs, Muhammed b. Ahmed". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20: 89-90. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Uyar, Mazlum. "İbnü'l-Cüneyd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21: 5-6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Zirikli, Hayru'd-din. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1980.